

Turli tizimli tillarda soʻz yasash usullarining umumiy va farqli jihatlari

Urganch davlat universiteti

Ahmadova Feruza Qahramon qizi

ahmadovaferuza13@gmail.com

Annotatsiya. Maʼlumki, har bir tilning asosini soʻzlar tashkil qiladi, hamda har bir til rivojlanishida soʻzlarning yasash qoidalari mavjud. Oʻzbek tilidagi soʻz yasash usullari ingliz tilidan farq qiladi. Mazkur maqola orqali oʻzbek tili va ingliz tillaridagi soʻz yasalishi va uning turlari, yasash usullari haqida kengroq bilib olamiz.

Аннотация. Известно, что слова составляют основу каждого языка, и в каждом языке существуют свои правила образования слов. Узбекские способы словообразования отличаются от английских. Благодаря этой статье мы узнаем больше об образовании слов в узбекском и английском языках, а также о его видах и способах образования.

Abstract. It is known that words form the basis of every language, and every language has its own rules for the formation of words. Uzbek word formation methods are different from English. Through this article, we will learn more about the formation of words in the Uzbek and English languages, as well as its types and methods of formation.

Kalit soʻzlar: soʻz yasalishi, soʻz yasash qoʻliplari, derivatsiya, affiksatsiya, kompozitsiya, abbreviatsiya, fonetik, semantik, prefikslar, suffikslar, konversiya.

Ключевые слова: словообразование, закономерности словообразования, деривация, аффиксация, композиция, аббревиатура, фонетика, семантика, приставки, суффиксы, конверсия.

Key words: word formation, word formation patterns, derivation, affixation, composition, abbreviation, phonetic, semantic, prefixes, suffixes, conversion.

Soʻz yasalishi, umuman, qanday usul, qanday vosita bilan boʻlmasin yangi leksik maʼnoli soʻz hosil qilishdir. Soʻz yasalishi tilshunoslikning ayrim bir boʻlimi sifatida soʻzlarning yasalishini, yangi leksik birlik hosil qilishning qonun-qoidalarini, vositalarini, soʻz yasalishi tarkibini tekshiradi. Demak, bu sohaning obykti yasama soʻzdir. “Har bir til asosan oʻz lugʻat boyligi va grammatik qurilishi asosida oʻz taraqqiyot qonunlari boʻyicha oʻsib, takomillashib boradi. Soʻz yasalishi

bilan bog'liq ravishda so'zning lug'aviy va grammatik ma'nolari ham o'zgarishi mumkin. So'z yasaliş til uchun ijobiy hodisadir. U tilni lug'aviy jihatdan boyituvchi manbalardan biridir. So'z yasash tildagi boshqa sohalar bilan, xususan, lug'at va grammatika bilan uzviy bog'liq. Yasama so'z avval tilda mavjud bo'lgan lug'aviy vositalardan hosil bo'ladi. Masalan, kitob, chiroyli kabi so'zlar yasalgan. So'z yasalişida asosida so'z ma'nosi o'zgaradi, yangi ma'noli so'z hosil bo'ladi. Bu holat so'z yasalişida bilan leksikologiya orasida uzviy bog'liqlik mavjudligini ko'rsatadi. Ma'lumki, so'z yasalişida ko'pincha qo'shimchalar ishtirok etadi, yangi yasama bir turkumdan boshqa turkumga ko'chadi. Bu holat so'z yasalişining grammatika bilan ham bog'liqligini ko'rsatadi.

O'zbek tilida so'z yasalişining affiksatsiya, kompozitsiya, semantik, abbreviatsiya kabi usullari bo'lib, shulardan quyidagi 2 usul asosiy va yetakchi usullar hisoblanadi:

1. Morfologik (affiksatsiya) usuli.
2. Sintaktik (kompozitsiya) usuli.

O'zak va negizga so'z yasovchi qo'shimchalar qo'shish bilan yangi so'z yasash morfologik usul bilan so'z yasash deyiladi. So'z yasalişida qo'shimchalar ishtirok etganligi uchun bu usul affiksatsiya usuli hisoblanadi. So'z yasovchi qo'shimchalar o'zak: gulli, gulla, ishla, paxtakor, shuningdek, negizga: bilimli, hosildorlik, chidarnilik ham qo'shiladi. So'z yasovchi qo'shimchalar asosan o'zak va negizdan keyin qo'shiladi. O'zakdan oldin qo'shiluvchi old yasamalar o'zbek tili uchun xos emas. Biroq sifat turkumiga mansub bir qator so'zlarning yasalişida old qo'shimchalar ishtirok etadi. Masalan, badavlat, serhosil, nohaq kabi. Morfologik usulda so'z yasalişidagi muhim shartlardan biri so'z bilan yangi yasama orasida bog'liqlik bo'lishdir. Masalan, oshpaz, gulzor so'zlaridagi o'zak va yasovchi qo'shimchalar orqali hosil bo'lgan qismlar: osh-oshpaz, gul-gulzor ma'no jihatidan bir-biriga bog'liqdir.

Morfologik usul bilan so'z yasalişida ot. sifat, fe'l va ravish turkumlari uchun xos. Sintaktik usul bilan so'z yasash ham unumdor usullardan sanaladi. Ikki yoki undan ortiq so'zlarning o'zaro qo'shilişida natijasida so'z yasalişida sintaktik usul bilan so'z yasalişida deyiladi. Sintaktik usul bilan qo'shma va juft so'zlar yasalişida, shuningdek, bir turkumdagi so'z boshqa turkumga ko'chadi va o'z ma'nosini o'zgartiradi. Masalan, barno (sifat), Barno (ot), to'xta (fe'l), To'xta (ot). Shuningdek,

bir turkumdagi o'zaro so'z o'z ma'nosini o'zgartirishi, boshqa ma'no ifodalashi mumkin. Masalan, uzdi (ipni uzdi), uzdi (orani uzdi) yozdi (xat), yozdi (barg), yetdi (manzilga), yetdi (maqsadga). So'z yasalişidagi bu usul lug'aviy-semantik usul deyiladi. Ingliz tilida so'z yasalişini ba'zan semantik o'zgarishlarga qiyoslanadi. So'z yasashning to'rtta asosiy turi mavjud: prefikslar, suffikslar, konversiya va birikmalar. • Prefiks(Prefixes) va qo'shimchaning qo'shilishi bilan; Bu juda qadimiy so'z yasalişini usuli bo'lib, deyarli barcha tillarda uchraydi. Har qanday vaziyatda qo'llanilgan affikslarni o'rganish uning umumiy xarakteri va temperamentiga ma'lum darajada oydinlik kiritishi mumkin. Prefikslar - bu boshqa ma'noli yangi so'z yaratish uchun so'z boshiga qo'shadigan qo'shimchalar. Shuningdek, ular so'zni salbiy yoki vaqt, joy yoki uslub munosabatlarini ifodalashi mumkin. Bunga turli xil misollar keltirishimiz mumkin: impossible, untrue, unacceptable, uncertain. • Suffikslar(Suffixes) – bu so'z oxirida qo'shiladigan harf yoki harflar guruhi bo'lib, yangi so'z hosil qiladi.

Masalan: useful, forgetful, undestandable, responsible, accurate, familiar. • Konvertatsiya(Conversion)so'zning bir so'z turkumidan ikkinchisiga o'zgarishini o'z ichiga oladi. Odatda nutqning bir qismi bo'lgan so'z boshqasi sifatida ishlatiladi bu o'z navbatida konversiyani hosil qiladi. Ingliz tilining o'ziga xos xususiyatlaridan biri shundaki, bir xil so'zni ot, fe'l, sifat va boshqa ko'plab nutq qismlari bilan ishlatish mumkin. So'zning vazifasini o'zgartirish, masalan, ot fe'l sifatida ishlatilganda (hech qanday qisqartirishsiz) odatda "konversiya" deb nomlanadi. Eng tez-tez uchraydigan almashish, ehtimol, otlar va fe'llar o'rtasidagi almashishdir. Shunday qilib, "park" – avtomobil qoldirilishi mumkin bo'lgan ochiq joy so'zidan "to park" fe'li, "pocket" so'zi esa "to pocket" fe'lini beradi. Bu jarayon orqali buttle, butter, chair, vacation kabi bir qator otlar fe'l sifatida qo'llanila boshlandi. Masalan, 'lekin' so'zi odatda bog'lovchidir. Biroq, "But me not buts" deganda biz bu so'zni mos ravishda fe'l va ot sifatida ishlatamiz.

Tananing asosiy qismlarini bildiruvchi otlar deyarli barchasi fe'l sifatida ishlatilishi mumkin: Biz to'pni boshimiz bilan urishimiz mumkin (we can head a ball), xavf-xatarga duch kelishimiz mumkin (we can face the danger), biz odamga shubha bilan qarashimiz mumkin (we can eye a person with suspicion) va hk. "Dirty" va "empty" kabi sifatlar mos ravishda "to dirty va to empty" fe'llarga aylanishi mumkin. • Birikmalar (Compounding)-oddiy so'z bilan aytganda, birikmalar ikki yoki undan ortiq so'zlarni so'z sifatida birlashtirishdir.

• Turli soʻzlar birlashtiriladi (qoʻshma): Weekday, goldfish, waterproof kabi soʻzlar ikki xil soʻz birikmasi ekanligi aniq. Bu texnik jihatdan birikma deb nomlanuvchi soʻz yaratish jarayonining asosi boʻlgan juda keng tarqalgan prinsipdir. Bu misollarning barchasi otlar, lekin biz qoʻshma sifatlar yasay olamiz: yaxshi koʻrinishli (good-looking), kam haq toʻlangan (low-paid) sifatlar birikmasi (tez) fast va ot (oziq-ovqat) food kabi “fast food” Ushbu birlashtirish prinsipi ingliz tilidagi yangi atamalarning juda samarali manbai boʻldi.

Xulosa qilib aytadigan boʻlsak, ushbu maqolada turli xil soʻz yasash jarayonlari va ular asosidagi tamoyillar tushuntirildi. Shuningdek, til boyishi uchun yordam beradigan baʼzi yoʻllar va usullarni tahlil qilishga harakat qilindi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. H. Jamolxonov. Hozirgi oʻzbek adabiy tili. T., 2005
2. B. Mengliyev, Oʻ. Xoliyorov. Oʻzbek tilidan universal qoʻllanma. T., 2007
3. 1. Sayfullayeva R.R., Mengliyev B.R., Boqieva G.H., Qurbonova M.M., Yunusova Z.Q., Abuzalova M.Q. Hozirgi oʻzbek adabiy tili. Oʻquv qoʻllanma. – Toshkent, 2006. – 391 b.
4. Anshen, F. and Aronoff, M. (1998), “Morphology and the Lexicon: Lexicalisation and Productivity”, In Spencer, A. and Zwicky, A. (eds), The Handbook of Morphology, Blackwell, Oxford, 238-247
5. Aronoff, M. (1976), Word formation in generative grammar, Mass.: MIT Press, Cambridge.

Research Science and Innovation House